

ΛΙΝΤΑ ΜΑΝΤΟΒΑΝΙ

1.

ΓΥΡΝΩΝΤΑΣ ΠΙΣΩ στὰ μακρινὰ χρόνια τῆς νιότης της, πάντα ἡ Λίντα Μαντοβάνι, γιὰ ὅσο κράτησε ἡ ζωὴ της, θυμόταν μὲ συγκίνηση τὸν τοκετό της καὶ ἰδιαίτερα τὶς ἀμέσως προηγούμενες ἡμέρες. Καὶ κάθε φορὰ ποὺ σκεφτόταν τὸ γεγονὸς αὐτό, ἔνιωθε βαθιὰ, πολὺ βαθιὰ συγκίνηση.

Γιὰ παραπάνω ἀπὸ μῆνα εἶχε μείνει ξαπλωμένη σ' ἓνα κρεβάτι, στὸ τέρμα ἑνὸς διαδρόμου, καὶ ὅλον τοῦτο τὸν καιρὸ δὲν εἶχε κάνει τίποτ' ἄλλο παρὰ νὰ κοιτάει ἀπ' τὸ παράθυρο, μὲ τὰ μάτια της ὀρθάνοιχτα καὶ προσηλωμένα, ἀπέναντι καὶ νὰ βλέπει τὰ φύλλα τῆς μεγάλης αἰωνόβιας μανόλιας ποὺ ὑψωνόταν ἀκριβῶς στὴ μέση τοῦ ἀποκάτω κήπου. Μετά, ὅταν κόντευε νὰ γεννήσει, τρεῖς-τέσσερις μέρες πρὶν τὴν πιάσουν οἱ πόνοι, ἔχασε ξαφνικὰ κάθε ἐνδιαφέρον ἀκόμα καὶ γιὰ τὰ μαῦρα φύλλα τῆς μανόλιας, ποὺ σημειωτέον γυάλιζαν σὰν νὰ τὰ εἶχαν περάσει ἓνα χέρι λουῖστρο. Ἐκοψε δὲ ἀκόμα καὶ τὸ φαγητό. Πράγμα... ἓνα σκέτο πράγμα — ἡ ὑπαρξὴ της ὅλη εἶχε συρρικνωθεῖ σὲ κάτι σὰν πράγμα: ἓνα πράγμα φουσκωμένο, πρησμένο καὶ ἀναίσθητο (παρόλο ποὺ ἦταν ἀκόμη Ἀπρίλης, εἶχαν πιάσει κιόλας ζέστες), παρατημένο ἐκεῖ, σὲ κάποιο νοσοκομεῖο, στὸ τέρμα κάποιου διαδρόμου.

Δὲν ἔτρωγε σχεδὸν τίποτα πιά. Ἀλλὰ ὁ καθηγητῆς Μπαρτζελέζι, ὁ τότε διευθυντῆς τοῦ Γυναικολογικοῦ Τμήματος, ἐπαναλάμβανε συνεχῶς ὅτι ἔτσι ἦταν καλύτερα.

Τὴν ἔβλεπε ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ κρεβατιοῦ.

«Κάνει ὄντως ζέστη», ἔλεγε χαϊδεύοντας μὲ τὰ εὐθραυστα καὶ κοκκινισμένα του δάχτυλα τὴ λευκὴ του γενειάδα ποὺ γύρω ἀπὸ τὸ στόμα του ἦτανε λεκιασμένη ἀπὸ τὴ νικοτίνη. «Ἄν θέλεις ν' ἀνασαίνεις ἀνετα, ὅπως πρέπει, εἶναι καλύτερα νὰ μὴ βαρύνεις ἄλλο. Κατὰ τὰ λοιπὰ», πρόσθετε χαμογελώντας, «μοῦ φαίνεται ὅτι ἔχεις ἤδη παχύνει ἀρκετά...»

2.

Μετὰ τὸν τοκετὸ ὁ χρόνος ἄρχισε καὶ πάλι νὰ κυλάει.

Στὴν ἀρχὴ ἡ Λίντα Μαντοβάνι, φέρνοντας στὸν νοῦ της τὸν Δαυίδ (νὰ βαριέται, νὰ μὴν εἶναι εὐχαριστημένος μὲ τίποτα, νὰ μὴν τῆς μιλάει σχεδὸν καθόλου: γιὰ μέρες ὀλόκληρες ἔμενε ξάπλα στὸ κρεβάτι καὶ εἶτε εἶχε τὸ πρόσωπό του κρυμμένο πίσω ἀπὸ κάποιον βιβλίο εἶτε κοιμόταν), προσπάθησε νὰ τὰ βγάλει πέρα μόνη της στὸ ἐπιπλωμένο δωμάτιο ποὺ βρισκόταν στὸ Παλατσόνε,* στὴ βία Μορτάρρα, ὅπου εἶχε ζήσει μαζί του τοὺς τελευταίους ἕξι μῆνες. Ἐπειτα ὅμως, ἀφοῦ πέρασαν κάτι βδομάδες, πεπεισμένη πλέον ὅτι ἀπὸ τὸν Δαυίδ δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἔχει ποτὲ πάλι νέα καὶ καταλαβαίνοντας ὅτι τὰ κάτι λίγα ἑκατόλιρα ποὺ τῆς εἶχε ἀφήσει κόντευαν νὰ τῆς τελειώσουν, ἀλλὰ καί, πέραν τούτου, ὅτι τὸ γάλα εἶχε ἀρχίσει νὰ τῆς κόβεται, τὸ πῆρε πιά ἀπόφαση νὰ γυρίσει σπίτι της, στὴ μητέρα της. Κι ἔτσι, τὸ καλοκαίρι ἐκείνης τῆς ἴδιας χρονιᾶς, ἡ Λίντα ἐμφανίστηκε στὴ βία Σαλιγκουέρα κι ἄρχισε νὰ μένει ξανά στὴν καμαρούλα ἐκείνη μὲ τὸ ξύλινο καὶ σκονισμένο πάτωμα καὶ μὲ τὰ δύο σιδερένια κρεβάτια, κολλητὰ τὸ ἓνα δίπλα στ' ἄλλο, ὅπου εἶχε περάσει τὰ παιδικὰ της χρόνια, τὴν ἐφηβεία της καὶ τὴν πρώτη της νύχτη.

Ἐπρόκειτο γιὰ ἡμιυπόγειο, πού κάποτε τὸ εἶχε κάποιος ξυλουργὸς γιὰ ἀποθήκη — μὰ τὸ νὰ μπεῖς ἐκεῖ μέσα, σὲ κεῖνο τὸ ἡμιυπόγειο, δὲν ἦτανε καθόλου μὰ καθόλου εὐκολο.

Ὅταν ἔμπαινες στὸν προθάλαμο τῆς εἰσόδου, πού ἦταν τεράστιος καὶ σκοτεινὸς σὰν ἀχυρώνας, ἔπρεπε νὰ σκαρφαλώσεις σὲ μιὰ σκαλίτσα πού ἔκοβε λοξὰ τὸν τοῖχο στ' ἀριστερά σου. Ἡ σκαλίτσα ἐκείνη ὀδηγοῦσε σὲ μιὰ πορτοῦλα μέσου ὕψους, πού μόλις πέρανες τὸ κατώφλι τῆς τὸ κεφάλι σου βρισκόταν ν' ἀκουμπάει καὶ νὰ βουρτσίζει ἓνα ταβάνι φτιαγμένο μὲ δοκάρια, κι ἔπειτα ξαφνικὰ ἔπεφτες μπροστὰ σὲ κάτι πού μοιάζε πηγᾶδι. Τί θλιβερό, Θεέ μου! εἶπε ἡ Λίντα τὸ βράδυ τῆς ἐπιστροφῆς τῆς, διστάζοντας γιὰ μιὰ στιγμή καθὼς κοίταζε κάτω ἀπὸ ἐκεῖ πάνω πού στεκόταν... ἀλλὰ καὶ τί γλυκιὰ αἴσθηση γαλήνης καὶ προστασίας ἀκόμα κι ἔτσι... Μὲ τὸ μωρὸ στὴν ἀγκαλιά τῆς εἶχε κατεβεῖ ἀργὰ ἀργὰ τὰ σκαλοπάτια τῆς ἐσωτερικῆς σκάλας καὶ πῆγαινε πρὸς τὴ μητέρα τῆς, πού εἶχε ἐν τῷ μεταξύ σηκώσει τὸ βλέμμα τῆς ἀπ' τὸ ράψιμο, γιὰ νὰ τὴ φιλήσει στὸ μάγουλο. Τὴ φίλησε καὶ ἡ μητέρα τῆς ἤσυχχα ἤσυχχα, χωρὶς ὅμως ν' ἀνταλλάξουν λέξη, οὔτε κὰν χαιρετισμὸ οὔτε τίποτα.

Σχεδὸν ἀμέσως ἐτέθη θέμα πού ἔπρεπε νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἐπείγοντως: ἡ βᾶφτιση τοῦ παιδιοῦ.

Μόλις ἡ μητέρα τῆς πληροφορήθηκε ὅτι τὸ παιδὶ ἦταν ἀκόμη ἀβάφτιστο, σταυροκοπήθηκε.

«Μὰ τρελὴ εἶσαι!» τῆς ἔβαλε τὶς φωνές.

Κι ἐνῶ ἡ μητέρα τῆς μιλοῦσε καὶ τῆς τόνιζε μὲ ἐκδηλῆ ἀγωνία ὅτι δὲν εἶχαν οὔτε ἓνα λεπτὸ γιὰ χάσιμο, ἡ Λίντα ἐνιωθε νὰ τὴν ἐγκαταλείπει μέσα τῆς καὶ ἡ τελευταία δύναμη ἀντίστασης. Στὸν θάλαμο τῶν τοκετῶν, ὅταν εἶχαν ἔλθει γύρω ἀπ' τὸ κρεβάτι τῆς γιὰ νὰ τῆς πάρουν τὸ μωρὸ καὶ τὴ ρωτοῦσαν καταχα-

ρούμενοι τί ὄνομα θὰ τοῦ δίνανε, ἐκεῖνη τὴν ὥρα τότε τῆς εἶχε ἐντελῶς πρόχειρα περάσει ἡ ἰδέα νὰ μὴ κάνει τίποτα ἐνάντια στὴ θέληση τοῦ Δαυίδ, πράγμα ποὺ τὴν ἔκανε νὰ τοὺς ἀπαντήσῃ πῶς ὄχι, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ βιαστοῦν, ἤθελε νὰ τὸ σκεφτοῦν λίγο ἀκόμη. Τώρα ὅμως γιατί θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἔχει ἐνδοιασμούς; Τί ἄλλο τὴν ἔκανε νὰ περιμένει ἀκόμη; Τὸ ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ πήγανε τὸ μωρὸ στὴ Σάντα Μαρία ἰν Βάντο. Τὰ πάντα τὰ εἶχε κανονίσει ἡ μητέρα της, ποὺ ἦταν μάλιστα καὶ αὐτὴ ποὺ εἶχε ἀποφασίσει ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ παιδιοῦ θὰ εἶναι Εἰρηναῖος, στὴ μνήμη ἑνὸς ἀδελφοῦ της γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ ὁποῖου ἡ Λίντα οὐδέποτε εἶχε μάθει τίποτα... Μάνα καὶ κόρη φτάσανε στὴν ἐκκλησίᾳ φουριόζες, λὲς καὶ τίς κυνηγούσανε. Ἀντίθετα, ὅταν ἐπέστρεφαν —σάμπως νὰ ἔχανε χάσει στὸ πήγαινε καὶ τὴν ἔσχατη ἰκμάδα τῆς δυνάμει τους—, κατέβηκαν ἀργὰ ἀργὰ ὅλη τὴ βία Μπόργκο* ντὶ Σότο, ὅπου ὁ γκαζολαμπὰς τοῦ δήμου εἶχε ἀρχίσει ν' ἀνάβει ἕνα-ἕνα τὰ γκαζοφάναρα τοῦ δρόμου.

Τὸ ἐπόμενο πρῶτὸ ξανάπιασαν τὴ δουλειά τους.

Καθισμένες καὶ πάλι, ὅπως πάντα, κάτω ἀπὸ τ' ὀρθογώνιο παράθυρο ποὺ ἄνοιγε ἐπάνω ἐκεῖ ψηλὰ στὸ ἐπίπεδο τοῦ δρόμου, μὲ τὰ μέτωπά τους σκυμμένα πάνω στὰ ραψίματά τους, προτιμοῦσαν, ὅποτε τὸ ἔφερνε ὁ λόγος, ἀντὶ νὰ μιλᾶνε γιὰ ὅσα εἶχαν πρόσφατα περάσει —πράγματα τόσο πικρὰ καὶ γιὰ τίς δυὸ τους—, ναί, προτιμοῦσαν νὰ μιλοῦν γιὰ πράγματα ἄνευ σημασίας: ἐντελῶς ἀσήμαντα καὶ ἀδιάφορα. Αἰσθάνονταν πολὺ πιὸ δεμένες ἀπὸ παλιά, πολὺ πιὸ φίλες τώρα παρὰ ποτὲ ἄλλοτε ἢ μία μὲ τὴν ἄλλη. Ἐνιωθάνε καὶ οἱ δυὸ τους ὅτι ἡ ἁρμονία τους μόνο ἔτσι θὰ μποροῦσε νὰ διαρκέσει: ὑπὸ τὸν ὄρο ὅτι θὰ ἀπέφευγαν νὰ ἀναφερθοῦν στὸ μοναδικὸ θέμα πάνω στὸ ὁποῖο βραζιζόταν ἡ συνύπαρξή τους.

Μερικὲς φορές ὥστόσο, ἐπειδὴ τῆς ἦταν ἀδύνατο ν' ἀντισταθεῖ, ἡ Μαρία Μαντοβάνι ἀποτολμοῦσε νὰ πετάξει κάποιον ἀστεῖο, διακινδύνευε κάποιον συγκαλυμμένο ὑπαινιγμό. Ἔφτανε νὰ πεῖ ἀναστενάζοντας:

«Ἔ, τί τὰ θές, ὅλοι οἱ ἄντρες ἴδιοι εἶναι!»

Ἦ ἀκόμα:

«Ὁ ἄντρας εἶναι κυνηγός, ἐννοεῖται».

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ σήκωνε τὸ κεφάλι της, θὰ κοίταγε τὴν κόρη της, καὶ θὰ θυμόταν συνάμα τὸν σιδερά τῆς Μάσα Φισκάλια ποὺ εἴκοσι χρόνια πιὸ μπροστὰ τὴν εἶχε ξεπαρθενέψει καὶ τὴν εἶχε καταστήσει ἔγκυο, καὶ μαζί μ' αὐτὸ θὰ ζαναθυμόταν τὸ νοικιασμένο ἀγροτόσπιτο, σπαρμένο κάπου (τρέχα γύρευε) στοὺς κάμπους, δυὸ-τρία χιλιόμετρα ἔξω ἀπὸ τὴ Μάσα, ὅπου εἶχε ἡ ἴδια γεννηθεῖ καὶ μεγαλώσει, καὶ ἀπ' ὅπου, ὅταν βρέθηκε κι ἐκείνη μ' ἓνα κοριτσάκι νὰ μεγαλώνει, ἔπρεπε νὰ σηκωθεῖ καὶ νὰ φύγει γιὰ πάντα· καὶ νὰ λοιπὸν ποὺ τὰ λιπαρὰ καὶ ἀνακατεμένα μαλλιά, τὰ μεγάλα αἰσθησιακὰ χεῖλη καὶ οἱ τεμπέλικες κινήσεις τοῦ μοναδικοῦ ἄντρα τῆς ζωῆς της εἶχαν περάσει καὶ στὴ μορφὴ τοῦ Δαυὶδ, ἐκείνου τοῦ νεαροῦ εὐγενοῦς κυρίου ἀπ' τὴ Φεράρα ποὺ ἦταν μὲν —ἐντάξει— Ἑβραῖος, ἀλλὰ ἀνῆκε σὲ μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ εὐπόληπτες καὶ πλούσιες οἰκογένειες τῆς πόλης (στοὺς Καμαγιόλι, ποὺ ἔμεναν, νὰ φανταστεῖς, στὸ κόρσο Τζοβέκα, σ' ἐκεῖνο τὸ ἀνάκτορο δικῆς τους ἰδιοκτησίας...) καὶ ποὺ τὰ εἶχε γιὰ καιρὸ μὲ τὴ Λίντα της, ἀλλὰ ἡ ἴδια δὲν τὸν εἶχε γνωρίσει, δὲν τὸν εἶχε δεῖ ποτέ της, οὔτε μία φορά, οὔτε καν ἀπὸ μακριά. Τὴν ἔβλεπε, τὴν κοιτοῦσε ἐξεταστικά. Ἀδύνατη, λεπτοκαμωμένη, κομμένη, μαραμμένη ἀπὸ τίς ἔγνοιες καὶ τὰ βάσανα. Τῆς φαινόταν ὅτι στὸ πρόσωπο τῆς Λίντας ἔβλεπε τὸν ἑαυτὸ της κορίτσι. Εἶχαν ὅλα ἐπαναληφθεῖ, ὅλα, ὅλα. Ἀπὸ τὸ ἄλφα ὡς τὸ ὦμέγα — ὅλα.

“Ένα βράδυ, στὰ καλὰ καθούμενα, ξέσπασε σὲ γέλια. Ἄρπαξε τὴ Λίντα ἀπὸ τὸ χέρι καὶ τὴν τράβηξε μπροστὰ στὸν καθρέφτη τῆς ντουλάπας.

«Κοίτα νὰ δεῖς, ὅμοιες ἔχουμε γίνει...» τῆς εἶπε μὲ φωνὴ πνιγμένη.

Κι ἐνῶ στὸ δωμάτιο μέσα δὲν ἀκουγόταν τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς ἀπ' τὸν ψίθυρο τῆς λυχνίας καρβιδίου, αὐτὲς ἔμειναν νὰ κοιτᾶνε, δίπλα δίπλα, γι' ἀρκετὴ ὥρα τὰ πρόσωπά τους πού μετὰ βίας ξεχώριζαν στὸν θολωμένο καθρέφτη.

Αὐτὸ δὲν σημαίνει —ἐννοεῖται— ὅτι οἱ σχέσεις τους ἦταν πάντοτε ὁμαλές. Ἡ Λίντα δὲν ἦταν ἀνὰ πᾶσα στιγμή ἔτοιμη νὰ τὴν ἀκούσει χωρὶς ν' ἀντιδράσει.

“Ένα ἄλλο βράδυ, λόγου χάρη, ἡ Μαρία Μαντοβάνι εἶχε πιάσει νὰ διηγεῖται τὴ δική της ἱστορία — κάτι πού δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ συμβεῖ παλιότερα. Στὸ τέλος ἔφτασε μάλιστα νὰ πεῖ κάτι πού ἔκανε τὴ Λίντα νὰ τιναχτεῖ ὄρθια.

«Ἄν τό 'θελαν οἱ γονεῖς σου», τῆς εἶχε πεῖ, «θὰ μὲ εἶχε παντρευτεῖ».

Ξαπλωμένη ἡ Λίντα στὸ κρεβάτι, νὰ κρύβει μὲ τὰ χέρια της τὸ πρόσωπό της, ἐπαναλάμβανε συνέχεια στὸ μυαλό της τὰ λόγια τοῦτα καὶ ξανάκουγε τὸν πικρὸ ἀναστεναγμὸ πού τὰ 'χε συνοδεύσει. Δὲν ἔκλαιγε, ὄχι... δέν... δέν... Καὶ στὴ μητέρα της, πού εἶχε τρέξει ξοπίσω της καὶ πού μὲ σχεδὸν κομμένη τὴν ἀνάσα εἶχε σκύψει ἀπὸ πάνω της, ἔδειξε, καθὼς ἀνασηκώθηκε, τὰ στεγνά της μάγουλα, ρίχνοντάς της ἓνα βλέμμα ὄλο περιφρόνηση ἀλλὰ καὶ βαρεμάρα.

Κατὰ τ' ἄλλα, οἱ λόγοι ἐνόησης τῆς μιᾶς ἀπ' τὴν ἄλλη ἦταν σπάνιοι, κι ἂν καμιὰ φορὰ πικραίνονταν, πικραίνονταν χωρὶς προειδοποίηση, χωρὶς προετοιμασία ἢ ἐμπάθεια, σὰν τὶς βροντὲς μιᾶς καταιγίδας πού ἔρχεται ξαφνικὰ μὲς στὴν καλοκαιρία.

«Λίντα!» φώναξε μιὰ μέρα ἡ μητέρα γελώντας ὄλο κακεντρέχεια (καὶ ξαφνικὰ ἡ κόρη ἀρπάχτηκε). «Τί σ' ἔνοιαζε σένα πού ὅταν πήγαινα σχολεῖο ἔγραφα τ' ὄνομά μου στὸ τετράδιο τῶν ἀσκήσεων μὲ ὕψιλον; Δηλαδή τί σοῦ πέραγε σένα ἀπὸ τὸν νοῦ σου; Ὅτι ὅταν μεγάλωνα θὰ γινόμουν ἀρτίστα; καμιὰ καμπαρετζού;»

Ἡ Μαρία Μαντοβάνι δὲν ἀπάντησε. Χαμογελοῦσε. Τὸ ξέσπασμα τῆς κόρης της τὴν εἶχε πάει πίσω, σὲ γεγονότα μακρινά, σὲ γεγονότα τῆ σημασία καὶ τῆ σπουδαιότητα τῶν ὁποίων μόνο ἐκείνη ἦταν σὲ θέση ν' ἀποτιμῆσει. «Λίντα!» ἔλεγε καὶ ξανάλεγε μέσα της ἀπευθυνόμενη στὸν ἑαυτό της. Θυμόταν τὰ νιάτα της. Θυμόταν τὸν Ἀντρέα, τὸν Ἀντρέα Ταρντότσι, τὸν σιδερά τῆς Μάσα Φισκάλια πού ἦταν ὁ ἀγαπημένος της, πού ἦταν ὁ ἔραστής της καὶ πού θὰ μπορούσε νὰ εἶχε γίνει καὶ σύζυγός της. Εἶχε ῥθει νὰ μείνει στὴν πόλη μὲ τὴν κόρη της, κι ἐκείνος κάθε Κυριακὴ ἔκανε ἐξήντα χιλιόμετρα μὲ τὸ ποδήλατό του: τριάντα νὰ ῥθει καὶ τριάντα νὰ γυρίσει. Καθόταν ἐκεῖ, ἐκεῖ ὅπου τώρα καθόταν ἡ Λίντα. Τῆς φαινόταν πῶς τὸν ἔβλεπε ἀκόμη, μὲ τὸ πέτσινο σακάκι του, μὲ τὸ μισοβελοῦτὲ φανελένιο παντελόνι του, μὲ τὰ μαλλιά του τὰ ξεχτένιστα. Μέχρι πού κάποια νύχτα, ἐνῶ ἐπέστρεφε στὸ χωριό του, τὸν ἔπιασε στὰ μισὰ τοῦ δρόμου βροχὴ καὶ ἀρρώστησε ἀπὸ πλευρίτιδα. Ἀπὸ τότε καὶ ὕστερα δὲν τὸν ξανάδε. Εἶχε πάει νὰ μείνει στὴν ἐπαρχία τοῦ Βένετο, στὸ Φέλτρε: σὲ μιὰ ἡμιορεινὴ κωμόπολη, ὅπου παντρεύτηκε κι ἔκανε παιδιά. Ἄν οἱ γονεῖς του τό ἔθελαν, καὶ ἂν στὴν πορεία τῶν πραγμάτων δὲν εἶχε ἀρρωστήσει, θὰ τὴν εἶχε πάρει γυναίκα του. Σίγουρα. Ἀλλὰ τί νὰ ἔξερε ἡ Λίντα; Τί νὰ μπορούσε νὰ καταλάβει; Μόνο αὐτὴ... μόνο αὐτὴ ἡ ἴδια ἤξερε καὶ καταλάβαινε τὰ πάντα. Καὶ γιὰ τὶς δύο τους... τὰ πάντα.

Μετὰ τὸ βραδινὸ φαγητό, πρώτη νὰ πλαγιάσει πηγαινε συνήθως ἡ Λίντα. Τὸ ἄλλο κρεβάτι, δίπλα σ' ἐκεῖνο ὅπου ἤδη κοιμόντουσαν ἡ ἴδια μὲ τὸ μωρό της (κι ἐνῶ στὸ τραπέζι, ποὺ ἦταν στὸ κέντρο τῆς κάμαρας καὶ ἔμενε γιὰ ὥρα ἀμάζευτο, ἡ λυχνία καρβιδίου σκορποῦσε τὴ γαλαζωπὴ της λάμψη), συχνὰ παρέμενε ἄδειο μέχρι ἀργὰ τὴ νύχτα.

3.

Μᾶλλον μὲ ἀκανόνιστο τὸ σχῆμα της, ἔτσι ὅπως πηγαινε, καὶ μὲ τὰ βότσαλά της, ποὺ σὲ μερικὰ σημεῖα τὰ σκέπαζαν χόρτα, ἡ βία Σαλινγκουέρα εἶναι ἓνα δρομάκι, μιὰ πάροδος ποὺ ξεκινάει ἀπὸ μιὰ τεράστια καὶ «κακοχυμένη» πλατεία, καρπὸ κάποιας παλιᾶς κατεδάφισης, καὶ τελειώνει στὰ πόδια τοῦ δημοτικοῦ προμαχώνα ἀρκετὰ κοντὰ στὴν πόρτα Σὰν Τζόρτζιο. Εἴμαστε λοιπὸν ἐντὸς τῆς πόλεως, καὶ μάλιστα ὄχι τόσο μακριὰ ἀπὸ τὸ μεσαιωνικὸ της κέντρο· γιὰ νὰ ἐπιβεβαιωθεῖ ἡ πληροφορία, ἀρκεῖ ἀπλῶς νὰ κοιτάξεις τὰ φυσιογνωμικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν σπιτιῶν ποὺ πιάνουν τὸν δρόμο κι ἀπ' τὶς δυὸ του πλευρές: τὰ πιὸ πολλὰ εἶναι φτωχὰ καὶ ταπεινά, κάμποσα δὲ ἀνάμεσά τους εἶναι καὶ παμπάλαια ἐρείπια — ἀνήκουν χωρὶς ἀμφιβολία στὰ παλαιότερα τῆς Φεράρας. Κι ὅμως, διατρέχοντας τὴ βία Σαλινγκουέρα ἀκόμα καὶ σήμερα, ὁ τύπος τῆς σιωπῆς ποὺ τὴν περιβάλλει (ἀκούγοντας ἀπὸ ἐδῶ διαπιστώνεις ὅτι οἱ καμπάνες τῶν ναῶν τῆς πόλης βγάζουν ἤχο διαφορετικὸ, σὰν νὰ ἔχει χαθεῖ κάτι στὸν δρόμο του ὡς ἐδῶ) καὶ εἰδικὰ οἱ ὀσμές τῆς κοπριάς, τοῦ ὀργωμένου χώματος, τῶν στάβλων, ποὺ φανερώνουν πόσο κοντὰ εἶσαι σὲ κρυμμένα μεγάλα κηποπερίβολα, συμβάλλουν στὸ νὰ σοῦ δώσουν τὴν ἐντύπωση ὅτι βρίσκεσαι ἤδη

ἔξω ἀπὸ τῆ στεφάνη τῶν τειχῶν τῆς πόλης, στὰ ὄρια τῆς ἀνοιχτῆς ἐξοχῆς.

Ἦσυχες φωνές ζῶων, πουλερικῶν, σκυλιῶν, ἀκόμα καὶ βοδιῶν, μακρινοὶ καμπανισμοί, μοσχοβολιές ἀγρῶν: ἤχοι καὶ μυρωδιές φτάνανε ἴσαμε δῶ κάτω, στὰ βάθη τοῦ τέως ξυλουργείου, ὅπου ἡ Μαρία καὶ ἡ Λίντα Μαντοβάνι δούλευαν γιὰ λογαριασμό ἐνὸς ραφτάδικου ποὺ ἔφτιαχνε ροῦχα γιὰ ἄντρες. Καθισμένες ἀκριβῶς δίπλα στὸ παράθυρο, ἀκίνητες καὶ σιωπηλές σὰν τὰ γκριζὰ κομμάτια τῆς οἰκοσκευῆς ἀπὸ πίσω τους —σὰν τὸ τραπέζι, δηλαδή, καὶ σὰν τὶς ψάθινες πολυθρόνες, τὰ δυὸ μακρόστενα κολλητὰ κρεβάτια, τὴν κούνια, τὴν ντουλάπα, τὸ κομό, τὸν τρίποδα μὲ τὴ λεκάνη καὶ δίπλα ἐκεῖ τὸ κανάτι μὲ τὸ νερό, καὶ πιὸ πίσω ἀκόμα, μόλις ποὺ φαινότανε, τὴν πορτίτσα στὸν τοῖχο, κάτω ἀπὸ τὴ σκάλα, ὅπου κρύβονταν ἡ κουζίνα καὶ ὁ καμπινές—, σηκῶνανε τὸ κεφάλι ἀπ' τὰ ὑφάσματα μόνο γιὰ ν' ἀνταλλάξουν καμιὰ κουβέντα, γιὰ νὰ ἐλέγξουν μήπως χρειαζόταν τίποτα τὸ μωρό, γιὰ νὰ κοιτάξουν ἔξω, ἀπὸ κάτω πρὸς τὰ πάνω, τοὺς τόσο σπάνιους περαστικούς ἢ, ὅταν ἀκούγόταν τὸ ἄξαφνο στρίγγλισμα τοῦ κουδουνοῦ τῆς πόρτας ποὺ κρεμόταν πάνω ἀπὸ τὸ στενὸ τετράγωνο τῆς πόρτας ἐξόδου στὸν δρόμο, γιὰ ν' ἀποφασίσουν στὴ στιγμή, χωρὶς λόγια καὶ μὲ μιὰ γρήγορη ἀνταλλαγή βλεμμάτων, ποιά ἀπ' τὶς δυὸ τους θὰ πῆγαινε ν' ἀνοίξει...

Πέρασαν τρία χρόνια.

Καὶ θὰ ἴφτανες νὰ πιστέψεις πὼς θὰ ἔχανε περάσει ἔτσι καὶ ἄλλα, πολὺ περισσότερα, χωρὶς νὰ ὑπάρξει ποτὲ γι' αὐτὲς κάποιο ἀξιοσημείωτο νέο ἢ κάποια ἀλλαγὴ, ὅταν ἡ ζωὴ, ποὺ φαινόταν νὰ ἔχει ξεχάσει ἐντελῶς τὴν ὑπαρξή τους, τὶς θυμῆθηκε ξαφνικὰ στὸ πρόσωπο κάποιου γείτονά τους, κάποιου Μπενέτι, τοῦ Ὀρέστη Μπενέτι, ἰδιοκτῆτη βιβλιοδετείου στὴ βία

Σαλιγγκουέρα. Ἡ παράξενη ἐπιμονή ποῦ ἔδειχνε ὁ γείτονας στὸ νὰ τὶς ἐπισκέπτεται μετὰ τὸ βραδινὸ φαγητὸ ἦταν σχεδὸν ἀμέσως, τουλάχιστον γιὰ τὴ Μαρία Μαντοβάνι, σημάδι σαφὲς καὶ καθόλου μὰ καθόλου διαφορούμενο. Ναί, σκεφτόταν ταραγμένη, μπερδεμένη: ἐτοῦτος ὁ Μπενέτι ἐρχόταν μόνο γιὰ τὴ Λίντα... Ἀλλὰ ἡ Λίντα ἦταν ἀκόμη νέα, πολὺ νέα... Καὶ ξαφνικὰ ἀποκαλύφθηκε μέσα της ὅτι αὐτὴ ἡ ἴδια ἦταν χαρούμενη, ζωντανή, ὅλο ἐνέργεια καὶ δυναμισμό. Χωρὶς ποτὲ νὰ χώνεται καὶ νὰ διακόπτει τὶς συνομιλίες τῆς κόρης της μὲ τὸν ἐπισκέπτη τους, περιοριζόταν στὸ νὰ τριγυρίζει στὸ δωμάτιο τρισευχαριστημένη —φῶς φανάρι— ποῦ βρισκόταν ἐκεῖ, παρούσα μὲν, αὐτόνομη δέ, καὶ ἀπόλυτα ἱκανοποιημένη ποῦ βρισκόταν στὸ ἴδιο μέρος καὶ παρατηροῦσε τὴν παραγωγή ἑνὸς καρποῦ ποῦ θὰ ἀποδεικνυόταν γεγονός σημαντικὸ καὶ ἀξιοθαύμαστο.

Ἐκεῖνος βέβαια ποῦ μιλοῦσε σχεδὸν πάντα δὲν ἦταν ἄλλος ἀπ' τὸν βιβλιοδέτη. Μιλοῦσε κι ἔλεγε γιὰ τὰ περασμένα, λὲς καὶ δὲν εἶχε ἐνδιαφέρον γιὰ κανένα ἄλλο θέμα. Ἡ Λίντα, ὅταν ἦταν μικρὴ —εἶπε μιὰ φορά— καὶ «τοσηδά» (δείχνοντας μὲ τὸ χέρι τὸ ὕψος της), εἶχε ῥθεῖ μιὰ μέρα στὸ μαγαζί. Μπῆκε, προχώρησε καὶ σηκώθηκε στὶς μύτες τῶν ποδιῶν της γιὰ νὰ μπορέσει νὰ φτάσει μὲ τὰ μάτια τὸ ὕψος τοῦ πάγκου.

«Μπορεῖτε, κύριε Μπενέτι», τὸν εἶχε ρωτήσει μὲ τὴ φωνούλα της, «νὰ μοῦ χαρίσετε ἓνα κομματάκι λαδόκολλα;»

«Εὐχαρίστως, μπεμπέκα μου», τῆς εἶχε ἀπαντήσει ἐκεῖνος. «Θὰ μπορούσα νὰ μάθω ὅμως τί τὴ θέλεις;»

«Τίποτα. Γιὰ νὰ ντύσω τὸ πρόχειρό μου».

Ἐλεγε τὴν ἱστορία μὲ τὸ πρόχειρο βιβλίον τῶν ἀσκήσεων καὶ γελοῦσε. Μολονότι δὲν ἀπευθυνόταν εἰδικὰ οὔτε στὴ μία οὔτε στὴν ἄλλη γυναίκα, τὸ βλέμμα του

δὲν ἀναζητοῦσε παρὰ μόνον τὸ βλέμμα τῆς Λίντας. Τὴν προσοχή, τὴ συμφωνία τῆς... ἀπὸ κείνη αὐτὰ τὰ δύο ἐπεδίωκε νὰ παίρνει. Κι αὐτὴ, ἀπ' τὴ δική τῆς μεριά, ἐνῶ παρατηροῦσε τὸν ἄντρα ποὺ εἶχε μπροστά τῆς (εἶχε πολὺ μεγάλο κεφάλι, ποὺ βρισκόταν σὲ ταιριαστὴ ἀναλογία μὲ τὸ εὐρωστο στέρνο του ἀλλὰ ὄχι καὶ μὲ τὸ ὑπόλοιπο σῶμα του), καὶ κυρίως τὰ χέρια του, ποὺ τὰ εἶχε ἀκουμπισμένα πάνω στὸ τραπεζομάντηλο, χέρια ὄλο κόκαλο, μπλεγμένα μὲ δύναμη τὸ ἓνα μέσα στὸ ἄλλο, ἐνιωθε ὅτι τουλάχιστον ὡς πρὸς αὐτὸ δὲν θὰ μπορούσε νὰ κάνει καὶ τίποτ' ἄλλο ἀπ' τὸ νὰ τὸν ἔχει εὐχαριστημένον. Ἀντιμετωπίζοντάς τον μὲ συγκρατημένη φιλοφροσύνη, τοῦ μιλοῦσε κόσμια, ἤρεμα, ἀλλὰ καὶ μ' ἓναν τρόπο —καὶ νὰ δεῖς ποὺ τοῦτο τὸ τελευταῖο τῆς ἔβγαινε ἀπὸ κάτι ἀσυνήθιστο ποὺ τὴν εὐχαριστοῦσε— κάπως ὑποτακτικῶ.

Γιὰ τίποτ' ἄλλο ὁ βιβλιοδέτης δὲν εἶχε τόσο πολλὴ συνείδηση ὅσο γιὰ τὴ σπουδαιότητά του. Καὶ στιγμὴ δὲν ἔπαυε ν' ἀναζητᾶ τρόπους περαιτέρω ἐπιβεβαίωσης καὶ ἐνίσχυσης τοῦ γοήτρου του.

Μιὰ φορά, μιὰ ἀπὸ τίς λίγες ποὺ ἀπευθύνθηκε στὴ μεγάλη (στὴ «γερόντισσα»), χρησιμοποιώντας μάλιστα τὸ βαφτιστικὸ τῆς, ἦτανε γιὰ νὰ τῆς θυμίσει τὴ χρονιὰ ἐκείνη ποὺ ἡ Μαρία εἶχε ἔλθει νὰ ἐγκατασταθεῖ στὴ Φεράρα. Ἄν θυμότανε μήπως —τὴ ρώτησε— τί κρῦο ἔκανε ἐκείνη τὴ χρονιὰ. Ὁ ἴδιος ναί, τὸ θυμότανε, καὶ πάρα πολὺ καλὰ μάλιστα. Οἱ τόσοι καὶ τόσοι σωροὶ μὲ τὸ βρόμικο χιόνι εἶχαν μείνει στὶς ἄκρες τῶν δρόμων τῆς πόλης μέχρι τὰ μέσα Ἀπριλίου. Καὶ ἐκτὸς τούτου, ἡ θερμοκρασία εἶχε πέσει τόσο πολὺ ποὺ καὶ ὁ Πάδος ἀκόμα εἶχε παγώσει.

«Κι ὁ Πάδος ἀκόμα!» ἐπανέλαβε μὲ ἔμφαση καὶ μὲ τὰ μάτια του γουρλωμένα.

Τοῦ φαινόταν καὶ τώρα ἀκόμη σὰν νὰ τὸ βλέπει

—συνέχισε νὰ λέει—, σὰν νὰ βλέπει τὸ παράξενο θέαμα τοῦ ποταμοῦ ποὺ θερμοκρασίες κάτω ἀπ' τὸ μηδὲν τὸν ἔχουν βάλει νὰ σφίγγεται στὴ μέγκενη τῶν ἀνέμων. Τὸ νερὸ ἀνάμεσα στὶς σκεπασμένες μὲ χιόνι ὄχθες εἶχε σταματήσει ἐντελῶς νὰ κυλάει. Τόσο πολὺ δέ, ποὺ κάτι κουβαλητάδες (ἦταν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεταφορεῖς καυσόξυλων ποὺ τὰ πῆγαιναν σ' ἓνα πριονιστήριο στὴ Σάντα Μαρία Μανταλένα καὶ τώρα γυρνοῦσαν στὴ Φεράρα), κατὰ τὸ βράδυ, γιὰ νὰ περάσουν ἀπέναντι, ἀντὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τὴ σιδερένια γέφυρά του στὸ Ποντελαγκοσκούρο, προτίμησαν νὰ ρισκάρουν στὸ πέρασμα τσουλώντας τ' ἄδεια καρότσια τους πάνω στὴν τεράστια παγωμένη ἐπιφάνεια. Τελείως τρελοὶ — γιὰ δέσιμο! Προχωροῦσαν ἀργὰ ἀργὰ λίγα μέτρα πιὸ μπροστὰ ἀπὸ τ' ἄλογά τους, κρατῶντας τὰ χαλινάρια τους μαζεμένα ὅλα μαζὶ πίσω ἀπὸ τὴ ράχη τους καὶ μὲς στὴ χούφτα τοῦ ἐνὸς χεριοῦ τους, ἐνῶ μὲ τὴν ἄλλη χούφτα σκόρπαγαν πριονίδι, χωρὶς ὡστόσο οὔτε στιγμή νὰ σταματήσουν νὰ σφυρᾶνε καὶ νὰ κραυγάζουν σὰν κολασμένοι. Καὶ γιὰ ποιὸ λόγο σφύριζαν καὶ κραύγαζαν; Ποιὸς νὰ ξέρει; Ἴσως γιὰ νὰ δώσουν κουράγιο στὰ ζῶα τους, ἴσως καὶ στὸν ἑαυτὸ τους. Μπορεῖ, ἀπλοῦστατα, καὶ γιὰ νὰ ζεσταθοῦν.

«Θυμᾶμαι ἐκεῖνον τὸν περίφημο χειμῶνα», ἄρχισε νὰ λέει ἓνα βράδυ μὲ τόνο σεβαστικό, ποὺ τὸν εἶχε πάντα ὅποτε μιλοῦσε γιὰ πρόσωπα ἢ πράγματα θρησκευτικά (ὄρφανὸς ἀπὸ παιδάκι καὶ ἔχοντας μάθει γράμματα σὲ ἱεροσπουδαστήριο, στὸ λεγόμενο «Σεμινάριο», εἶχε διατηρήσει γιὰ τοὺς ἐκεῖ ἱερεῖς, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν κλῆρο ἐν γένει, σεβασμὸ υἱικοῦ χαρακτήρα), «ποὺ ὁ καημένος ὁ Δὸν Καστέλι μᾶς πῆγαινε κάθε Σάββατο ἀπόγευμα στὸ Ποντελαγκοσκούρο γιὰ νὰ δοῦμε τὸν Πάδο. Παιδιὰ ἐμεῖς δὲν προλαβαίναμε

νά περάσουμε τὴν πόρτα Σὰν Μπενεντέτο καὶ χαλάγαμε τὴ στοίχιση. Πέντε χιλιόμετρα νὰ πᾶμε καὶ πέντε νὰ γυρίσουμε: δὲν ἦταν —αὐτὸ νὰ λέγεται— ἀκριβῶς βόλτα στὸ προαύλιο ἢ στὸν κῆπο! Καὶ ἄς μὴ μιλῆσω γιὰ τὸν μεγάλο μπελὰ τοῦ Δὸν Καστέλι — γιὰ τὸ τράμ! Παρὰ τὴν ἡλικία του, δὲν ἔπαιρνε ἀνάσα, πάντοτε ἦτανε μπροστὰ ἀπὸ ὄλους, πάντοτε ἐπικεφαλῆς τῆς ομάδας αὐτός, μὲ τὸ ὑπέροχο ράσο του ν' ἀνεμίζει καὶ μὲ τὸν ταπεινὸ ὑποφαινόμενο στὸ πλάι του... Πραγματικὸς ἅγιος, τί νὰ λέμε, καὶ γιὰ τὸν ταπεινὸ ὑποφαινόμενο πραγματικὸς πατέρας!»

«Εἶχα μόλις γεννήσει τὴν τσούπρα μ'», παρενέβη μὲ σιγανὴ φωνή, πολὺ γλυκὰ καὶ χρησιμοποιοῦντας διάλεκτο, ἡ Μαρία Μαντοβάνι, ἐκμεταλλευθεῖσα τὴ σιωπὴ πού εἶχε ἀκολουθήσει τὰ λόγια τοῦ βιβλιοδέτη. «Στὴν πόλη ἐνιωθα χαμένη», συνέχισε σὲ κοινὰ ἰταλικά. «Μπορῶ νὰ πῶ πῶς δὲν γνωρίζω ἀκόμη κανέναν. Σπίτι μου ὅμως, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, πῶς νὰ γυρνοῦσα; Τὸ γνωρίζετε, Ὁρέστη: στὰ χωριά ἔχουνε διαφορετικὴ νοοτροπία».

Ὁ Ὁρέστης Μπενέτι φάνηκε σὰν νὰ μὴν τὴν εἶχε ἀκούσει καν.

«Κρὺο τέτοιο, ἐκτὸς ἀπ' τὸ 1917, δὲν ξανάκανε ποτέ», εἶπε βυθισμένος στὶς σκέψεις του, κι ἔπειτα, μὲ μιὰ λάμψη στὰ μάτια του, εἶπε σηκώνοντας τὸν τόνο τῆς φωνῆς του καὶ κουνώντας τὸ κεφάλι του: «Μὰ τί κάθομαι καὶ λέω τώρα; Καμία σύγκριση! Τὸν χειμῶνα τοῦ '17 εἶχε ζέστη, ἐνῶ στὸ Κάρσο... Ρωτῆστε μόνον ὅσους εἶχανε τότε ἀναρρωτικὴ ἄδεια πῶς ἦταν ἐδῶ... ρωτῆστε τίποτα φυγόστρατους πού τοὺς ξέρουμε ὄλοι πολὺ καλά», τόνισε σαρκαστικὰ τοῦτα τὰ τελευταῖα του λόγια, καὶ συνέχισε: «Τὸ μέτωπο δὲν τὸ εἶδανε ποτέ, οὔτε σὲ κάρτ ποστάλ!»

Ἐπειδὴ ὁ ἀσυνήθιστα βάνουσος ὑπαινεγμὸς πῆγαι-

νε κατευθειάν στον Άντρέα Ταρντότσι, τὸν σιδερά τῆς Μάσα Φισκάλια πὸ δὲν εἶχε κληθεῖ νὰ ὑπηρετήσῃ λόγω τῆς πλευρίτιδας καὶ γι' αὐτὸ δὲν πολέμησε (τὸ '10 εἶχε μετατεθεῖ στὸ Φέλτρε, στὸ Φέλτρε τῶν Ἄλπεων, ὅπου καὶ ἦταν ἡ οἰκογένειά του), προσβεβλημένη ἡ Μαρία Μαντοβάνι ἀγρίεψε. Καὶ ὅλο τὸ ὑπόλοιπο βράδῳ τὸ πέρασε σὰν κυνηγημένη στὴ γωνιά τῆς ν' ἀναθυμᾶται μόνη τῆς τ' ἀτελείωτα πράγματα τῆς ζωῆς τῆς πὸν μπορεῖ νὰ εἶχαν ἀλλὰ καὶ νὰ μὴν εἶχαν συμβεῖ, καὶ δὲν ἔβγαλε κουβέντα.

Ὁ βιβλιοδέτης νοιάστηκε νὰ μικρύνει τὴν ἀπόσταση πὸν τοὺς χωρίζει, πράγμα πὸν τὸ πέτυχε, ὁπότε κι ἄρχισε πάλι νὰ φέρεται μὲ ὅλη τὴν εὐγένεια καὶ μὲ ὅλη τὴν ἱπποτικότητα πὸν ἐκ φύσεως τὸν διέκριναν. Κανονικὰ καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διηγεῖτο πράγματα πὸν ἀφοροῦσαν τὸν ἑαυτὸ του καὶ τὸ παρελθόν του. Μέχρι νὰ γίνῃ εἴκοσι, εἴκοσι πέντε χρονῶν, τοῦ εἶχανε πάει ὅλα στραβά, πολὺ στραβά —εἶχε πεῖ ἀναστενάζοντας—, ἀπ' ὅποια πλευρὰ κι ἂν τὰ κοιτάζεις. Ὑστερα ὅμως ἤρθε ἡ δουλειά, τὸ ἐπάγγελμα, τὸ δικό του ἐπάγγελμα, κι ἔτσι ὅλα τὰ πράγματα ἀλλάξαν τελείως. «Ἐμεῖς οἱ χειρῶνακτες... ἐμεῖς οἱ βιοτέχνες...» ἔτσι τοῦ ἄρρεσε νὰ λέει μὲ μιὰ δόση ὑπερηφάνειας κοιτάζοντας τὴ Λίντα ὀλόγισια μὲς στὰ μάτια τῆς. Ἡ Λίντα, οὐδέποτε ἀφηρημένη, ὑπέμενε ἡσυχὰ τὸ βλέμμα του. Κι ὁ ἄλλος —τό ἔβλεpes— τῆς ἦταν εὐγνώμων πὸν καθόταν πάντα ἐκεῖ, ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ τραπεζιοῦ, τόσο σιωπηλὴ, τόσο ἡρεμὴ, τόσο ἔτοιμη ν' ἀνταποκριθεῖ σὲ ὅ,τι ὁ ἄλλος ἔτρεφε ὡς κρυφὸ του ἰδανικὸ γιὰ τὴ γυναικεία φύση.

Μὲ τίς κουβέντες τοῦ βιβλιοδέτη φτάνανε συχνὰ ὡς τὰ μεσάνυχτα. Ἐχοντας ἐξαντλήσει τὸ ἀπόθεμα τῶν προσωπικῶν του ἀνεκδότων, ἔπιανε νὰ μιλάει γιὰ θρησκεία, γιὰ ἱστορία, γιὰ οἰκονομία καὶ τὰ λοιπὰ καὶ

τὰ λοιπά, κι ἄφηνε συχνὰ νὰ τοῦ ξεφεύγουνε — ἂν καὶ μὲ σιγανὴ φωνή, ἐννοεῖται— πικρὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἀντιρωμαιοκαθολικὴ πολιτικὴ τῶν φασιστῶν. Ἡ Λίντα, στὴν πρώτη περίοδο τῶν ἐπισκέψεών του, κούναγε, χωρὶς νὰ σταματᾷ νὰ τὸν ἀκούει, μὲ τὴν ἄκρη τοῦ ποδιοῦ της τὴν κούνια ὅπου κοιμότανε ὁ Εἰρηναῖος μέχρι πὺ ἔγινε τεσσάρων ἐτῶν. Πιὸ ὕστερα, ὅταν εἶχε μεγαλώσει λιγάκι καὶ εἶχε δικό του κρεβατάκι (μεγάλωνε καὶ ἦταν ἀσθενικός: κοντὰ στὰ πέντε του ταιπωρήθηκε ἀπὸ μιὰ μακρόχρονη μολυσματικὴ νόσο πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ χρόνια ἐπιβάρυνση τῆς ὑγείας του, τοῦ ἄφησε ἀναμφίβολα τὴν εὐκόλη ἐξάντληση καὶ τὴν ἀβεβαιότητα τοῦ χαρακτήρα του), σηκωνόταν κάθε τόσο ἀπὸ τὴν πολυθρόνα καί, πλησιάζοντας τὸ παιδάκι πὺ κοιμόταν, ἔσκυβε κι ἀκούμπαγε τὸ χέρι της στὸ μέτωπό του.

4.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1928 ἡ Λίντα συμπλήρωσε τὰ εἴκοσι πέντε της χρόνια.

Ἐνα βράδυ πὺ ὁ Ὀρέστης Μπενέτι κι αὐτὴ κάθονταν στὶς συνηθισμένες τους θέσεις, μὲ τὸ τραπέζι καὶ τὴ λυχνία νὰ τοὺς χωρίζουν ὅπως πάντα, ὁ βιβλιοδέτης τὴ ρώτησε ξαφνικὰ καὶ μὲ μεγάλη ἀπλότητα ἂν συναινοῦσε στὸ νὰ παντρευτοῦν.

Σοβαρὴ ἡ Λίντα καὶ χωρὶς νὰ δείξει τὴν παραμικρὴ ἔκπληξη, τὸν κάρφωσε μὲ τὸ βλέμμα της.

Τῆς φάνηκε σὰν νὰ τὸν ἔβλεπε πρώτη της φορά. Ἐξέταζε μὲ ἀσυνήθιστη προσοχὴ κάθε ἰδιαιτέρο χαρακτηριστικὸ τῆς ὄψης του, τὰ κατάμαυρα ὑγρά του μάτια, τὸ μεγάλο καὶ ἄσπρο του μέτωπο, πὺ στεφανωνόταν ἀπὸ ἓνα τόξο μαλλιῶν στὸ γκρι χρῶμα τοῦ σίδερου, κοντοκουρεμένων καὶ χτενισμένων μὲ βούρ-

τσα, ὅπως τὰ ἔχουν οἱ στρατιωτικοὶ καὶ κάποιοι ἱερεῖς... τὸν ἔβλεπε καὶ ἀποροῦσε μὲ τὸν ἑαυτὸ της πού ἡ ἴδια βρισκόταν ἐκεῖ καὶ πού τόσο ἀργά, ἐκείνη μόλις τότε τῆ στιγμῇ, ἔπαιρνε εἶδηση τί ἔτρεχε. Ἐκεῖνος πρέπει νὰ ἦταν πενήντα. Τουλάχιστον.

Ξαφνικὰ τὴν κατέκλυσε ἓνα κύμα ἀνησυχίας, ἀγωνίας. Μὴ μπορώντας νὰ πεῖ τίποτα, γύρισε γυρεύοντας βοήθεια πρὸς τὸ μέρος τῆς μητέρας της, πού σηκώθηκε ὄρθια, πλησίασε τὸ τραπέζι καὶ στηρίχτηκε πάνω του καὶ μὲ τὰ δυὸ της χέρια. Ἡ γκριμάτσα πού παίρνουμε πρὶν ξεσπάσουμε σὲ δάκρυα εἶχε ἀρχίσει νὰ τῆς χαράζεται στὰ χεῖλη καὶ δὲν ἔκανε τίποτ' ἄλλο ἔξω ἀπ' τὸ νὰ τῆς μεγαλώνει τὴ σύγχυση.

«Τί ἔχεις;» τῆς φώναξε ἔξοργισμένη χρησιμοποιώντας διάλεκτο. «Μπορῶ νὰ μάθω τί ἔχεις; Τί σοῦ ῥθε;»

Ἡ Λίντα πετάχτηκε ὄρθια, πῆγε γρήγορα πρὸς τὴ σκάλα, ἀνέβηκε μὲ βιάση τὰ σκαλιά, βγῆκε χτυπώντας πίσω της τὴν πόρτα καὶ κατέβηκε ἀπ' τὴν ἄλλη σκάλα στὸν διάδρομο τῆς ἐξόδου.

Μόλις ἔφτασε στὸν δρόμο, ἀκούμπησε ἀμέσως τὴ ράχη της στὸν τοῖχο δίπλα της κι ἔμεινε νὰ κοιτάζει τὸν οὐρανό.

Ὁ ἑναστρὸς οὐρανὸς ἦταν ὑπέροχος, μεγαλοπρεπής. Σὲ κάποια ἀπόσταση ἀκουγόταν μιὰ ὀρχήστρα πού ἔπαιζε. Ποῦ νὰ παίζουνε ἄραγε; ἀναρωτήθηκε ἔχοντας μιὰν ἐπιθυμία ἀπρόοπτη, σπασμωδική, νὰ πάει ν' ἀνακατευτεῖ στὸ πλῆθος, χαρούμενη καὶ προχειροντυμένη, μ' ἓνα παγωτὸ στὸ χέρι σὰν νὰ ἔταν κοριτσάκι, κάποιο ἐκεῖ τυχαῖο κοριτσάκι. Λές νὰ παίζανε στὸ Σὰν Τζόρτζιο, στὸ πλάτωμα πλάι στὴν ἐκκλησία; Ἡ μήπως στὴν πόρτα Ρένο; Ἡ στὴν πιάτσα Τραβάλιο;

Ἐν τῷ μεταξύ τῆς εἶχε σταματήσει τὸ λαχάνιασμα στὴν ἀναπνοή. Καὶ νὰ, ἀπὸ πίσω της, διατρέχοντας τὸν παλιὸ τούβλινο τοῖχο ὅπου εἶχε ἀκουμπήσει

τὴ ράχη της, νὰ τὴ ἐρχότανε ἡ ψιθυριστὴ φωνὴ τοῦ Ὀρέστη Μπενέτι. Τώρα μιλοῦσε στὴ μητέρα της πολὺ ἤρεμα, σὰν νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ τίποτα. Τί τῆς ἔλεγε; Ποιὸς νὰ ξέρει; Ὅτι κι ἂν ἦταν ὁμως, ἀρκοῦσε ἡ φωνὴ του, ὁ γαλήνιος, ὑποτακτικὸς βόμβος τῆς φωνῆς του, γιὰ νὰ τὴν πείσει ὅτι τώρα ὑπῆρχε κάλμα, γιὰ νὰ τὴν προσκαλέσει νὰ ξαναπάει μέσα.

Ὅταν ξαναφάνηκε στὴ σκάλα ποὺ κατέβαζε στὸ δωμάτιο, ἦταν καὶ πάλι κυρίαρχη τοῦ ἑαυτοῦ της: τῶν σκέψεων καὶ τῶν κινήσεών της ὅλων.

Ἐκλείσε τὴν πόρτα καὶ κατέβηκε τὴ σκάλα οὔτε πολὺ βιαστικὰ οὔτε πολὺ ἀργά, φροντίζοντας νὰ μὴ διασταυρωθεῖ τὸ βλέμμα της μὲ τὰ βλέμματα τοῦ βιβλιοδέτη καὶ τῆς μάνας της. Στὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας της οἱ ἄλλοι δύο εἶχαν παραμείνει στὶς θέσεις ποὺ τοὺς εἶχε ἀφήσει: ἐκεῖνος καθισμένος στὸ τραπέζι, ἐκείνη ὄρθια· εἶχανε μείνει ἐκεῖ, ἀκίνητοι, καὶ τὴν κοίταζαν τώρα μὲ ματιὰς ἄκρως ἐξεταστικῆς, ἐρωτηματικῆς. Πέρασε δίπλα ἀπὸ τὸ τραπέζι, κάθισε καὶ πάλι στὴ θέση της, καὶ σχεδὸν χωρὶς νὰ τὸ καταλάβει μάζεψε τοὺς ὤμους της. Τὸ δὲ θέμα τοῦ γάμου στὶς κοντὰ δύο ὥρες ποὺ ἔμεινε ἐκεῖ ὁ ἐπισκέπτης τους — ὅπως καὶ στὶς ἀμέτρητες βραδιὰς ποὺ ἀκολούθησαν— δὲν ἐθίγη καθόλου.

Αὐτὸ βεβαίως δὲν σημαίνει ὅτι ὁ Ὀρέστης Μπενέτι ἔτρεφε καμιὰ ἀμφιβολία σχετικὰ μὲ τὴν ἀπάντηση ποὺ θὰ ἔπαιρνε ἀργά ἢ γρήγορα ἀπὸ τὴ μεριά τῆς Λίντας. Κάθε ἄλλο μάλιστα. Γι' αὐτὸν ἀπὸ τὴν πρώτη κιόλας στιγμὴ ἦταν σὰν νὰ 'χε ἡ Λίντα συναινέσει, σὰν νὰ εἶχανε κιόλας ἀρραβωνιαστεῖ.

Ἦταν ὀλοφάνερο ἀπὸ τὸν διαφορετικὸ τρόπο ποὺ τῆς φερόταν: περιποιητικὸς πάντοτε καὶ εὐγενικὸς, ἐντάξει, ἀλλὰ μέσα στὶς περιποιήσεις καὶ στὶς εὐγένειές του ἔνιωθες πιά καὶ κάτι σὰν ὑπόγεια αὐταρχι-

κόττητα πού πρωτύτερα δὲν ὑπῆρχε. Μόνο αὐτός, σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο, ἦταν σὲ θέση —κι ἔμοιαζε σὰν νὰ ἔθελε νὰ τῆς τὸ ξεκαθαρίσει— νὰ τὴν ὀδηγήσει στὴ ζωὴ.

Γνώμη του ἦταν ὅτι ὡς χαρακτηῖρας ἡ Λίντα εἶχε ἓνα μεγάλο ἐλάττωμα, καὶ τὸ διατύπωνε ρητά, χωρὶς μάλιστα νὰ διστάζει νὰ ἐπικαλεῖται τὴ μαρτυρία τῆς Μαρίας Μαντοβάνι, ρίχνοντάς της ἀπλῶς μιὰ λοξὴ ματιά: τὸ πρόσωπό της ἦταν πάντοτε στραμμένο πρὸς τὰ πίσω, στὸ παρελθόν, ἀναμασοῦσε μονίμως πράγματα περασμένα. Μὰ γιατί ποτέ της δὲν ἔκανε τὸ ἀντίθετο; Γιατί δὲν ἔβαζε ὅση δύναμη χρειάζοταν γιὰ νὰ κοιτάξει ἀντίθετα, πρὸς τὸ μέλλον; Ἡ ἔπαρση εἶναι κτῆνος μεγάλο, ἀπαίσιο. Σὰν τὸ φίδι γλιστράει καὶ χώνεται ἐκεῖ πού κανονικὰ δὲν τὸ περιμένεις.

«Πρέπει νὰ εἶμαστε γνωστικοί», ἦταν ὁ ἐπίλογός του, συνοδευόμενος ἀπὸ ἀναστεναγμό. «Νὰ ξέρομε νὰ εἶμαστε ἤρεμοι καὶ νὰ τραβᾶμε πάντα μπροστά».

Ἄλλες φορές πάλι, ὅμως, ἀντιφάσκοντας προδῆλως, ἦταν αὐτὸς ὁ ἴδιος —ἀν καὶ μὲ ὑπονοούμενα, μὲ ὑπαινιγμούς ἢ καὶ μὲ ἀπλὰ νεύματα, πάντοτε ὅμως ἐπιμελῶς συγκαλυμμένα, πού ἔκαναν τὴ Λίντα, πού παρακολουθοῦσε τὴν ἐπιδέξια καὶ ἀκούραστη ἐργασία τοῦ μυαλοῦ του, νὰ μὴν ἀντιδρᾷ ποτέ καὶ νὰ τὸν παρακολουθεῖ σὰν ὑπνωτισμένη— πού τῆς ἔδειχνε τὴν εἰκόνα τῆς νεότητάς της: χωρὶς κανόνες, ἀδέσποτη, νὰ μὴν ἀντιλαμβάνεται τὴν ἐπείγουσα ἀνάγκη νὰ ὠριμάσει, νὰ διαλέξει ἓναν ἀξιοπρεπῆ καὶ ἤρεμο τρόπο ζωῆς.

Ἄλλὰ καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ θέματος, καὶ —καὶ τὸ ἄφηνε νὰ ἐννοηθεῖ βέβαια—, ἀφοῦ τὴν ἀγαποῦσε πού τὴν ἀγαποῦσε, φυσικὸ ἦταν νὰ τὴν καταλαβαίνει, νὰ τὴν δικαιολογεῖ, νὰ τῆς συγχωρεῖ τὰ πάντα. Τὰ αἰσθήματά του δὲν ἦταν ὅμως καὶ τόσο τυφλά, κι αὐτὴ τὸ καταλάβαινε καὶ τὸν ἐμπόδιζε νὰ τῆς θυμίζει (ἀλλὰ συνάμα καὶ νὰ μὴ θυμᾶται καὶ ἡ ἴδια) πῶς εἶχε πέσει

σ' ένα μεγάλο ἀμάρτημα, σ' ένα θανάσιμο ἀμάρτημα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ λυτρωνόταν μόνο τὴν ἡμέρα ποὺ θὰ τὸν παντρευόταν. Μὰ τί εἶχε φανταστεῖ ἡ Λίντα; Ὁνειρευόταν ἴσως ὅτι ἕνας ἄντρας σὰν κι αὐτόν, ποὺ με-
ταξὺ τῶν ἄλλων, γιὰ νὰ ἔχουμε καλὸ λογαριασμό, ἦταν σχεδὸν τριάντα χρόνια μεγαλύτερός της, θὰ μπορούσε νὰ σκέφτεται ἔρωτες ἐκτὸς γάμου... ἐκτὸς γάμου τε-
λεσθέντος κατὰ τὸ ρωμαιοκαθολικὸ τυπικὸ; Χρέος, καθῆκον, ἀποστολή. Ὁ πραγματικὸς πιστὸς δὲν μπο-
ρεῖ νὰ συλλάβει οὔτε τὴν ἔννοια τῆς ζωῆς οὔτε, κατὰ συνέπεια, τὴ σχέση ἀνάμεσα στὸν ἄντρα καὶ τὴ γυ-
ναίκα μὲ τρόπο ἄλλο, μὲ τρόπο διαφοροετικὸ...

Εἶχαν λοιπὸν καὶ οἱ τρεῖς τους τὰ νεῦρα τους τό-
σο τεντωμένα καὶ ἦταν μονίμως σὲ τέτοια κατάστα-
ση συναγερμοῦ, ποὺ δὲν ἤθελε πολὺ γιὰ νὰ διατα-
ραχθεῖ ἡ εὐθραυστη ἰσορροπία τῆς μεταξὺ τους σχέ-
σης καὶ νὰ περάσουν... νὰ βιώσουν μεγάλη κρίση. Μετὰ ἀπὸ κάθε σύγκρουση ἦταν πάντα μπερδεμένοι καὶ κράταγαν ἐπὶ καιρὸ μούτρα ὁ καθένας στοὺς ἄλ-
λους δύο.

Μιά φορά, λόγου χάρη, ἀναφερόμενος στὸν Εἰρη-
ναῖο, ὁ βιβλιοδέτης εἶπε ὅτι πραγματικὰ τὸ ἀγαποῦ-
σε πολὺ αὐτὸ τὸ παιδάκι: σὰν νὰ ἦταν ὁ πατέρας του. Παραδομένος στὴν ἔξαψη τῆς στιγμῆς, παρασύρθηκε καὶ πῆγε καὶ παρακάτω.

«Μιά στιγμή, ἐσὺ δὲν εἶσαι ὁ θεῖος Ὁρέστης, ἔ;»
πετάχτηκε καὶ φώναξε ὁ Εἰρηναῖος, ποὺ εἶχε γίνει ἤδη ἑπτὰ ἐτῶν καὶ ποὺ κάθε βράδυ, προτοῦ πάει γιὰ ὕπνο, εἶχε ἀποκτήσει τὴ συνήθεια νὰ τοῦ δείχνει πῶς εἶχε προετοιμάσει τὰ μαθήματά του.

«Φυσικὰ καὶ εἶμαι... ἐννοεῖται... Τὸ εἶπα ἔτσι γιὰ νὰ τὸ πῶ, τρόπος τοῦ λέγειν. Μὰ τί σοῦ πέρασε ἀπ' τὸ μυαλό;»

Ἡ σύγκρουση τοῦ βιβλιοδέτη ἔδωσε ξαφνικὰ στὴ Λί-

να μὲ ἀκρίβεια τὴν αἴσθησιν τῆς σπουδαιότητάς της. Κι ἐνῶ λαχανιασμένος ὁ καλὸς ἐκεῖνος ἄνθρωπος συνέχιζε νὰ μιλάει στὸ παιδάκι, αὐτὴ καὶ ἡ μητέρα της κοιτάζονταν καὶ χαμογελοῦσαν ἢ μιὰ στὴν ἄλλη.

Οἱ στιγμὲς ὅμως τῆς ψυχικῆς στέγνιας καὶ τῆς μοχθηρίας ἦταν — ἂν τὰ συνυπολογίσουμε ὅλα — μᾶλλον σπάνιες. Καί, ἐν πάσῃ περιπτώσει, τίς προλάβαιναν ἢ τίς ἄφηναν πίσω τους τὰ διάφορα δῶρα.

Καὶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὰ δῶρα, ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ὁ Ὅρεστης Μπενέτι ὑπῆρξε γαλαντόμος. Μολονότι εἶχε ἀφήσει νὰ φανεῖ ξεκάθαρα ὅτι μετὰ τὸν γάμο θὰ πῆγαιναν νὰ μείνουν ὅλοι μαζί σὲ μιὰ μικρὴ μονοκατοικία ἔξω ἀπὸ τὴν πόρτα Σάν Μπενεντέτο, γιὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς ὁποίας διαπραγματευόταν ἤδη μὲ μιὰν οἰκοδομικὴ ἐταιρεία, ἀλλὰ παρὰ ταῦτα τοὺς εἶχε βάλει ἤδη ἠλεκτρικὸ ρεῦμα, τοὺς εἶχε ἀσπρίσει τοὺς τοίχους καὶ τοὺς εἶχε φέρει οὐκ ὀλίγα ἔπιπλα καὶ διακοσμητικά — μιὰ φτηνὴ μαντεμένια στόφα, ἕναν πίνακα, διάφορα κουζινικὰ σκεύη, δύο ἀνθοδοχεῖα καὶ ἄλλα συναφῆ —, καὶ ἐνῶ ὁ γάμος, ἦταν ὀλοφάνερο, δὲν εἶχε πάψει στιγμὴ ν' ἀπασχολεῖ τὴ σκέψιν του, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὁ ἴδιος δὲν ἔδειχνε τὴν παραμικρὴ πρόθεσιν νὰ ἐπισπεύσει τὰ πράγματα. Ἦταν ἐρωτευμένος, πρᾶγμα ποὺ τὸ ἔλεγε μὲ ὅλα ἐκεῖνα τὰ δῶρα του ποὺ συνήθως ἦταν — νὰ λέγεται — ἄχρηστα, μερικὲς δὲ φορές καὶ ἐντελῶς παράλογα. Ἄν τὴν παντρευόταν, θὰ τὴν παντρευόταν ἐπειδὴ τὴν ἀγαποῦσε. Στὴ ζωὴ του ποτὲ δὲν τὰ ἔχε μὲ καμμία, οὔτε μία φορά. Οὔτε σὰν νέος οὔτε ἀργότερα σὰν ἄντρας, ποτὲ του δὲν εἶχε γευτεῖ τὴ μεθυστικὴ χαρὰ νὰ κάνει δῶρα στὴν («κοπέλα του»). Τώρα ποὺ τοῦ εἶχε ἐπιτραπεῖ αὐτὴ ἡ χαρὰ, εἶχε κι ἐκεῖνος κάθε δίκιο νὰ θέλει νὰ βλέπει τὰ πράγματα νὰ προχωροῦν σιγὰ σιγὰ, βῆμα βῆμα, καὶ μὲ τήρησιν αὐστηροῦ σεβασμοῦ ὅλων τῶν σχετικῶν κανόνων.